

BARBARA ADAMCZYK

DZIECI ULICY

W POLSCE I NA ŚWIECIE

DEFINICJA

TYPOLOGIA

ETIOLOGIA

Akademia Ignatianum
Wydawnictwo WAM
Kraków 2015

Recenzenci
Prof. dr hab. Stanisław Palka
Dr hab. Anna Fidelus, prof. UKSW

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2015
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków • tel. 12 39 99 620 • faks 12 39 99 501
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl • www.wydawnictwo.ignatianum.edu.pl

Publikacja dofinansowana
ze środków przeznaczonych na działalność statutową
Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie

Redakcja Roman Małecki
Projekt okładki Jadwiga Mączka
Typografia i łamanie Jacek Zarzeczny

ISBN 978-83-7614-206-7 (Ignatianum)
ISBN 978-83-277-1043-7 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA
tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia K&K • Kraków

Spis treści

Wstęp	13
Rozdział 1	
Pojęciowe i kategoryjne ustalenia fenomenu dzieci ulicy	19
1.1. Pojęcie dzieci ulicy w wielorakości nazw i definicji	19
1.1.1. Termin dzieci ulicy w sensie <i>status quo</i>	21
1.1.2. Kryterium uszczegółowienia funkcji ulicy w pojęciu dzieci ulicy	24
1.1.3. Kategoria dzieci ulicy a wiek dziecka	29
1.1.4. Dysfunkcjonalność rodziny i szkoły jako kryterium definitywne zakresu pojęcia dzieci ulicy	30
1.2. Typologia dzieci ulicy	34
1.2.1. Typologia dzieci ulicy w Polsce	35
1.2.2. Kategorie dzieci ulicy na świecie	38
1.3. Podsumowanie	41
Rozdział 2	
Struktura i skala zjawiska dzieci ulicy na świecie i w Polsce	43
2.1. Trudności w ustaleniu liczby dzieci ulicy	44
2.2. Skala zjawiska dzieci ulicy na świecie	53
2.3. Rozmiary fenomenu dzieci ulicy w Polsce	65
2.4. Niejednorodność grup dzieci ulicy	69
2.5. Podsumowanie	73

Rozdział 3

Determinanty zjawiska dzieci ulicy	75
3.1. Udział czynników bezpośrednich (rodzinnych) w wyborze ulicy jako środowiska wychowania	77
3.1.1. Dysfunkcjonalność rodzin w Polsce w korelacji z faktem istnienia dzieci ulicy	78
3.1.2. Uwarunkowania środowiska rodzinnego jako predyktory fenomenu dzieci ulicy na świecie	82
3.2. Faktory ukryte w procesie stawania się dzieckiem ulicy	95
3.2.1. Rola predyktorów ukrytych w Polsce a zjawisko dzieci ulicy	95
3.2.2. Znaczenie czynników ukrytych w procesie stawania się dzieckiem ulicy na świecie	97
3.3. Rola strukturalnych predyktorów wpływających na pobyt dzieci i młodzieży na ulicy	110
3.3.1. Znaczenie migracji zarobkowych rodziców w generowaniu zjawiska dzieci ulicy w Polsce	111
3.3.2. Globalne czynniki strukturalne i ich wpływ na przebywanie dzieci i młodzieży na ulicy	113
3.4. Podsumowanie	131

Rozdział 4

Metodologia badań własnych	133
4.1. Cel i problematyka badań	135
4.2. Zmienne i wskaźniki	140
4.3. Metody, techniki i narzędzia badawcze	140
4.4. Organizacja badań	143
4.5. Klasyfikacja streetworkerów w Polsce według miast	144
4.6. Klasyfikacja streetworkerów na świecie według kontynentów, krajów i miast	148
4.7. Organizacje reprezentowane przez streetworkerów w Polsce i na świecie	156
4.8. Charakterystyka społeczno-demograficzna streetworkerów w Polsce i na świecie	165
4.9. Kierunek i zakres analiz	170

Rozdział 5**Sposoby definiowania dzieci ulicy oraz ich klasyfikacja
dokonana przez streetworkerów**

	173
5.1. Definicja dzieci ulicy	173
5.1.1. Wiek dzieci ulicy	174
5.1.2. Funkcje rodziny przejęte przez ulicę	183
5.2. Klasyfikacja grup dzieci ulicy	207
5.2.1. Uniwersalna typologia dzieci ulicy	208
5.2.2. Inne kategorie dzieci ulicy	243
5.3. Podsumowanie	253

Rozdział 6**Czynniki etiologiczne w procesie stawania się
dzieckiem ulicy w opinii streetworkerów**

	257
6.1. Czynniki bezpośrednie (rodzinne)	258
6.1.1. Typy rodzin	259
6.1.2. Zaburzone relacje w rodzinach	275
6.1.3. Patogenne wzorce zachowań w rodzinach	293
6.2. Czynniki ukryte	316
6.2.1. Wykluczenie edukacyjne	316
6.2.2. Urok życia w dużym mieście	337
6.2.3. Nuda dzieci i młodzieży	344
6.2.4. Wpływ różnych osób	351
6.2.5. Oczekiwania kulturowe	359
6.3. Czynniki strukturalne	369
6.3.1. Problemy społeczno-ekonomiczne	369
6.3.2. Migracje zarobkowe	391
6.3.3. Współczesne zagrożenia	403
6.4. Podsumowanie	410
Uogólnienia i wnioski	415
Bibliografia	437
Aneks	461
Summary	473
Indeks osób	475

Table of contents

Introduction	13
Chapter 1	
Conceptual and categorial considerations of the phenomenon of street children	19
1.1. The concept of street children in names and definitions	19
1.1.1. The term street children	21
1.1.2. The criterion of specifying the function of street in the concept of street children	24
1.1.3. The category of street children versus the child's age	29
1.1.4. Dysfunctionality of the family and school as a defining criterion of the concept of street children	30
1.2. Typology of street children	34
1.2.1. Typology of street children in Poland	35
1.2.2. Typology of street children in the world	38
1.3. Summary	41
Chapter 2	
The structure and scale of the phenomenon of street children in the world and in Poland	43
2.1. Difficulties with establishing the number of street children	44
2.2. The scale of the phenomenon of street children in the world	53
2.3. The phenomenon of street children in Poland	65
2.4. Heterogeneity of groups of street children	69
2.5. Summary	73

Chapter 3

Determinants of the phenomenon of street children	75
3.1. The share of direct (family) factors in choosing the street as an upbringing environment	77
3.1.1. Dysfunctionality of families in Poland in correlation with the existence of street children	78
3.1.2. The family environment as a predictor of the phenomenon of street children in the world	82
3.2. Hidden factors in the process of becoming a street child	95
3.2.1. The role of hidden predictors in Poland and the phenomenon of street children	95
3.2.2. The role of hidden predictors in the process of becoming a street child in the world	97
3.3. The role of structural predictors influencing the presence of children and young people on the street	110
3.3.1. The impact of parents' labour migration on increasing the scale of the phenomenon of street children in Poland	111
3.3.2. Global and structural factors and their influence on the presence of children and young people on the street	113
3.4. Summary	131

Chapter 4

The methodology of the study	133
4.1. The aim and scope of the study	135
4.2. Variables and indicators	140
4.3. Methods, techniques and research tools	140
4.4. Outline of the study	143
4.5. Classification of street workers in Poland according to cities/towns	144
4.6. Classification of street workers in the world according to continents, countries and cities/towns	148
4.7. Organizations represented by street workers in Poland and in the world	156
4.8. Socio-demographic characteristics of street workers in Poland and in the world	165
4.9. The direction and range of the analyses	170

Chapter 5

The ways of defining street children and their classification developed by street workers	173
5.1. The definition of street children	173
5.1.1. The age of street children	174
5.1.2. The functions of the family taken over by the street	183
5.2. The classification of street children	207
5.2.1. A universal typology of street children	208
5.2.2. Other categories of street children	243
5.3. Summary	253

Chapter 6

Etiological factors in the process of becoming a street child in the street workers' opinion	257
6.1. Direct (family) factors	258
6.1.1. Types of families	259
6.1.2. Dysfunctional relations in families	275
6.1.3. Pathological behaviour models in families	293
6.2. Hidden factors	316
6.2.1. Educational exclusion	316
6.2.2. The appeal of city life	337
6.2.3. Boredom among children and young people	344
6.2.4. The influence of various people	351
6.2.5. Cultural expectations	359
6.3. Structural factors	369
6.3.1. Socio-economic problems	369
6.3.2. Labour migration	391
6.3.3. Contemporary threats	403
6.4. Summary	410
Generalizations and conclusions	415
Bibliography	437
Appendix	461
Summary	473
Index of names	475

Wstęp

Fenomen dzieci ulicy o zasięgu globalnym, znany przynajmniej od kilku stuleci, pozostaje problemem ciągle aktualnym w XXI wieku. W dobie wielkich kontrastów w krajach Trzeciego Świata, krajach rozwijających się czy rozwiniętych, na terytorium wielkich metropolii i małych miast, obserwuje się zbiorowości dzieci i młodzieży zdefiniowanych włóczęgowskim stylem życia, których egzystencja utrwaliła się w przebywaniu na ulicy. Ich świat definiuje pogranicze współczesnej cywilizacji jako dzieci i młodzież odrzuconych przez dorosłych i jako osoby drugiej kategorii. Pogranicze w dosłownym i symbolicznym rozumieniu oddziela terytoria dwóch odrębnych światów, gdzie trudno szukać wspólnych cech. Dzieci ulicy żyją na obrzeżach współczesnych społeczeństw, które przyczyniają się do wzrostu skali tego zjawiska, określając ich przez różne definicje, typologie i etiologie oraz oferując im życie w niegodnych i nieludzkich warunkach.

Zagadnienie zjawiska dzieci ulicy, którego nasilenie i dynamika charakteryzuje ostatnie dekady, pozostawało przez długie lata kojarzone wyłącznie z krajami o niskim stopniu rozwoju gospodarczego, mocno zróżnicowanej strukturze społecznej i etnicznej czy wreszcie o dużej słabości instytucji politycznych. Rzeczywiście, w tych krajach skala zjawiska dzieci i młodzieży żyjących na pograniczu cywilizacji jest wysoka. Jednak ten fakt nie może zawężać problemu, gdyż jest to również fenomen krajów o ustroju demokratycznym czy autorytarnym.

W Polsce zjawisko dzieci ulicy, rozpoznane w okresie międzywojennym dzięki działalności Janusza Korczaka i Kazimierza Lisieckiego „Dziadka”, w latach 90. XX wieku doczekało się pierwszych pojedynczych opracowań naukowych, których liczba nieznacznie wzrosła w ostatnim dziesięcioleciu. Nie są to jednak imponujące wyniki. Niedostatek szczególnie widoczny jest w braku publikacji zajmujących się problemem dzieci ulicy w Polsce w skali makro, a nie tylko w skali mezo, to znaczy na terenie jednego miasta. Takie rozwiązanie, choć dokładne, tylko fragmentarycznie analizuje problem społeczny dzieci i młodzieży odrzuconej przez społeczeństwo w naszym kraju. Istniejące braki w zakresie definicji, typologii i etiologii chcemy uzupełnić naszymi badaniami z obszaru Polski.

Znacznie większe zainteresowanie zjawiskiem dzieci ulicy w różnych regionach świata dokumentują liczne publikacje zagraniczne, przynajmniej od kilku dekad. Doczekało się ono niepodważalnych podstaw empirycznych w obszarze terminologii, klasyfikacji i diagnozy przyczyn stawania się dzieckiem ulicy. Liczne opracowania i raporty potwierdzają fenomen istnienia opuszczonych dzieci i młodzieży na wszystkich kontynentach, w dużych i małych krajach, co świadczy o jego powszechności występowania.

Zainteresowanie zjawiskiem dzieci ulicy przez badaczy z różnych dziedzin wiedzy zrodziło u autorki zamiar ukazania tego problemu społecznego w Polsce i na świecie. Mimo że u nas nie osiąga on dużych rozmiarów, w porównaniu z innymi krajami, to podjęcie się takich badań jest potrzebne. Przewodnim motywem jest pedagogiczny charakter publikacji i komparatystyczny charakter badań, które stanowią *novum* w polskich opracowaniach. Należy w tym miejscu dodać, że w tej publikacji szczególnie ważne jest rozpoznanie zjawiska dzieci ulicy w ujęciu globalnym, w którym istoty nie stanowią konteksty krajów z jakich pochodzą uczestnicy badań. Chcemy raczej szukać tego co poza nimi, tego co łączy i różnicuje dzieci ulicy w Polsce od tych przebywających na ulicach wielu krajów świata.

Niniejsza publikacja jest próbą przyjrzenia się problematyce dzieci ulicy żyjących na pograniczu współczesnej cywilizacji w Polsce i na świecie. Celem jest pozyskanie szczegółowej wiedzy o tym zagadnieniu w obszarze definicji, typologii i etiologii. W naszym przypadku nie będzie to poznanie bezpośrednie, to znaczy uzyskane dzięki

odpowiedziom ankietowym udzielanym przez dzieci ulicy. Ten sposób gromadzenia danych nie był możliwy do przeprowadzenia ze względu na merytoryczno-etyczne. Z tego względu wybraliśmy metodę uzyskania wiedzy o interesującym nas zagadnieniu odwołując się do opinii respondentów z Polski i ze świata, którzy bezpośrednio pracują z dziećmi ulicy. Dlatego ich osobiste doświadczenie jest kanwą naszych poszukiwań empirycznych. Wydaje się więc, że podjęcie przez nas badań diagnostyczno-wyjaśniających i porównawczych oraz wskazanie wzajemnych interakcji pomiędzy zmiennymi może przyczynić się do pogłębienia wiedzy o dzieciach ulicy żyjących w Polsce i w różnych regionach świata, których egzystencja dokonuje się na obszarach pogranicza współczesnej cywilizacji.

Przedstawione treści zasadniczo mają charakter opisów analitycznych, z których każdy może wyprowadzić wnioski ukierunkowane na profilaktykę w środowisku otwartym. W naszych badaniach nie zmierzamy w kierunku normowania praktyki, co oznacza, że nie opracowujemy programów i metod oddziaływań resocjalizacyjnych dla dzieci ulicy w Polsce i na świecie, ponieważ tym zagadnieniem zajmujemy się w osobnej publikacji.

Całość pracy została podzielona na sześć rozdziałów. Rozdział pierwszy poświęcony będzie pojęciowym i kategoryalnym ustaleniom fenomenu dzieci ulicy. Analizę pojęcia dzieci ulicy rozpoczniemy od wielorakości nazw i definicji tego zjawiska. Dla przejrzystości przyjmujemy następujące kryteria: stan obecny w danej chwili (w sensie *status quo*), uszczegółowienie funkcji ulicy, kategoria dzieci ulicy a wiek dziecka, dysfunkcjonalność instytucji rodziny i instytucji szkoły. Natomiast typologię dzieci ulicy przedstawimy w podziale na klasyfikację w Polsce i kategorie przyjmowane na świecie.

W rozdziale drugim przedstawione zostaną struktura i skala zjawiska dzieci ulicy na świecie i w Polsce. Najpierw wskażemy na trudności w ustaleniu liczby dzieci ulicy. Następnie przybliżymy skalę zjawiska dzieci ulicy na świecie, jak i w Polsce. Zajmiemy się także scharakteryzowaniem grup dzieci ulicy ze wskazaniem na ich niejednorodność.

W rozdziale trzecim przedstawione zostaną determinanty zjawiska dzieci ulicy, które w polskiej i zagranicznej literaturze przedmiotu zostały uznane za czynniki procesu stawania się dzieckiem ulicy w Polsce i na świecie. Aby uniknąć jednostronności w etiologii, co widać

na przykładzie badaczy, którzy najczęściej ograniczali się do wskazania przyczyn wychodzenia na ulicę dzieci i młodzieży jako skutku czynników patogennych rodziny, przyjmujemy etiologiczny podział za Judith Ennew i Jill Swart-Kruger¹. Są to czynniki bezpośrednie (rodzinne), ukryte i strukturalne.

W rozdziale czwartym przedstawimy metodologię badań własnych. Wskażemy na cel i problematykę badań, pokażemy zmienne i wskaźniki, zaprezentujemy metody, techniki i narzędzia badawcze, przybliżymy organizację badań, klasyfikację streetworkerów w Polsce według miast, klasyfikację streetworkerów na świecie według kontynentów, krajów i miast, cechy społeczno-demograficzne streetworkerów w Polsce i na świecie, a także wyznaczymy kierunek i zakres analiz.

Rozdział piąty poświęcony będzie analizie wyników badań własnych, a konkretnie skoncentrujemy się na analizie pojęcia dzieci ulicy. W definicji zwrócimy uwagę na wiek dzieci ulicy i funkcje rodziny przejęte przez ulicę. Natomiast w klasyfikacji grup dzieci ulicy zaprezentujemy uniwersalną typologię oraz inne kategorie dzieci ulicy.

Wreszcie w rozdziale szóstym przedstawimy czynniki etiologiczne w procesie stawania się dzieckiem ulicy na podstawie opinii respondentów według przyjętego podziału z rozdziału trzeciego (teoretycznego). W czynnikach bezpośrednich (rodziny) weźmiemy pod uwagę typy rodzin, zaburzone relacje w rodzinach i patogeniczne wzorce zachowań. W czynnikach ukrytych uwzględnimy wykluczenie edukacyjne, urok życia w dużym mieście, nudę dzieci i młodzieży, wpływ różnych osób i oczekiwania kulturowe. Natomiast w czynnikach strukturalnych znajdują się problemy społeczno-ekonomiczne, migracje zarobkowe oraz współczesne zagrożenia cywilizacyjne.

Na koniec przedstawimy wynikające z przeprowadzonych badań uogólnienia i wnioski poznawcze przydatne do dalszych badań oraz do profilaktyki w środowisku otwartym.

Dzieci ulicy w Polsce i na świecie to fenomen trudny do wyjaśnienia w zakresie definicji, typologii i etiologii, który wymaga dogłębnych i szczegółowych analiz w wymiarze przestrzennym mikro,

¹ Por. J. Ennew, J. Swart-Kruger, *Introduction: Homes, Places and Spaces in the Construction of Street Children and Street Youth*, „Children, Youth and Environments” (2003), nr 1, <http://colorado.edu> (27.08.2012).

mezo i makro. Wiele trudności dostarcza również wypracowanie skutecznych oddziaływań resocjalizacyjnych i terapeutycznych dla streetworkerów pracujących bezpośrednio na ulicy z dziećmi i młodzieżą. Dlatego mamy nadzieję, że prezentowana publikacja pozwoli na lepsze zrozumienie fenomenu dzieci ulicy i stanie się pomocą dla rodziców, wychowawców i wszystkich dorosłych w zmniejszaniu skali tego zjawiska w Polsce i na świecie. Być może będzie także inspiracją dla niektórych badaczy do pogłębionych badań nad przybliżonym tutaj problemem.

Rozdział 1

Pojęciowe i kategoriałne ustalenia fenomenu dzieci ulicy

Dzieci ulicy jako problem społeczny o globalnym zasięgu naznaczają swoją obecnością społeczeństwa krajów wszystkich kontynentów. Choć to zjawisko nie jest wytworem współczesnej cywilizacji, bo zawsze istniały zaniedbane dzieci wałęsające się czy mieszkające na ulicy, to przemiany dokonujące się w świecie na przestrzeni ostatnich dekad znacznie przyczyniają się do jego rozpowszechniania. Uprawnione wydaje się więc twierdzenie o dynamicznym procesie wzrostu kategorii społecznej określanej jako dzieci ulicy.

Fakt istnienia jakiejś kwestii społecznej, jako zagadnienia analizowanego przez grono naukowców i praktyków, zakłada różne stanowiska interpretacyjne. Podobnie rzecz ma się w przypadku fenomenu dzieci ulicy w Polsce i na świecie. W pierwszym rozdziale pracy dokonamy próby zdefiniowania pojęcia dzieci ulicy. Następnie przedstawimy typologie dzieci i młodzieży, których charakterystyka determinuje określanie ich wspólną nazwą dzieci ulicy.

1.1. Pojęcie dzieci ulicy w wielorakości nazw i definicji

Problematyka dzieci ulicy w Polsce i na świecie podejmowana jest z dużym zaangażowaniem przez przedstawicieli wielu dyscyplin

naukowych, organizacji pozarządowych, instytucji państwowych, w wymiarach łączących praktykę z refleksją teoretyczną. Zainteresowanie zaniedbanym dzieciństwem odsłania paradoksy współczesnych społeczeństw, tych biednych i bogatych, które wykazują szeroko rozumianą bezradność w całkowitym wyeliminowaniu zjawiska dzieci ulicy. Ten rodzaj konstatacji domaga się analizy najpierw w pojęciowych i kategoriałnych ustaleniach teoretycznych stanowiących fundament naszych rozważań.

Podstawowe pojęcie, które orientuje nasze analizy badawcze to dzieci ulicy. Ale wygenerowanie definicji, która opisywałaby to zjawisko w sposób wyczerpujący zarówno w Polsce, jak i w wielu krajach świata, jest zabiegiem niemożliwym. Jak podkreśla Anna Fidelus, pojęcie dzieci ulicy w literaturze przedmiotu, opracowaniach, dyskusjach czy przekazach medialnych jednoznacznie sugeruje, że zjawisko kryjące się pod tym terminem przybiera coraz większy zakres, a także przyjmuje różnorodne postaci¹. Dlatego nie sposób ujednoczyć definicji dzieci ulicy dla wszystkich regionów świata, bo żadne z istotnych źródeł nie odzwierciedlają w pełni rzeczywistości problemu. Nie pozwala na to ani różnorodność zmiennych (odmienność sytuacji gospodarczej, społecznej czy politycznej), ani historie dzieci naznaczone specyficznym zespołem determinant bezpośrednio lub pośrednio przyczyniających się do wyboru ulicy za środowisko życia. Z drugiej jednak strony wydaje się możliwe wyszczególnienie wspólnych kryteriów definicyjnych fenomenu dzieci ulicy, które tłumaczą wielość podejść teoretycznych. Niewątpliwie każde z nich należy traktować jako pojedynczy zespół cech predestynujących do uchwycenia istoty i sensu analizowanego pojęcia. Punkt wyjścia wszystkich stanowisk oscyluje wokół zasady, która jest zbieżna z podstawowym zadaniem statutowym francuskiej organizacji pozarządowej *Citoyen des Rues* pracującej z dziećmi ulicy. W dokumencie „La Charte de rufisque” czytamy: „dziecko ulicy musi być traktowane jako dziecko, a nie jako przestępca

¹ Por. A. Fidelus, *Dzieci ulicy – podobieństwa i różnice w zależności od czynników środowiskowych i kulturowych*, [w:] *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży*, red. W. Kubik, B. Urban, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, Uniwersytet Jagielloński – Instytut Pedagogiki, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 171.

i społeczny (chory)². Przez pryzmat takiego założenia wyszczególniamy pojęcie dziecka ulicy, odwołując się do następujących kryteriów: istnienia zjawiska, uszczegółowienia funkcji ulicy, określenia wieku dziecka, uwzględnienia dysfunkcjonalności rodziny i instytucji szkoły.

1.1.1. Termin dzieci ulicy w sensie *status quo*

Kryterium istnienia zjawiska dzieci ulicy ujmuje podejście definicyjne do pojęcia w sensie *status quo*, tzn. w sensie stanu obecnego w danej chwili. Jest to pojęcie o genezie literackiej, któremu w ostatnich latach przypisuje się znaczenie pedagogiczne i socjalne, a samo zjawisko określane jest jako globalne. Dzieci ulicy występują we wszystkich większych aglomeracjach świata, zarówno w krajach rozwijających się (np. Rio de Janeiro, Warszawa, Moskwa), jak i w krajach bogatego Zachodu (np. Nowy Jork, Amsterdam, Londyn). Szczególną kategorią dzieci ulicy są grupy dzieci i młodzieży biednych krajów Afryki i Azji³. W tej definicji uwagę zwraca fakt, że zjawisko dzieci ulicy jest realnie obecne w XXI wieku na wszystkich kontynentach. Nie mogą go przesłaniać dobrze znane z wcześniejszej epoki postaci dzieci wychowywanych przez ulicę, opisane w powieściach Wiktora Hugo *Nędznicy*⁴, Janusza Korczaka *Dzieci ulicy*⁵ czy Izydora Koszykowskiego *Dziecko ulicy*⁶. Historia współczesnych dzieci ulicy zapisuje się każdego dnia na różnych szerokościach geograficznych naszego globu, w krajach bogatych, biednych i rozwijających się.

Globalne istnienie problemu społecznego poszerza zakres znaczeń teoretycznych o gamę cech powstałych na skutek wyzwań różnych

² Citoyen des Rues, *La Charte de rufisque*, <<http://citoyendesrues.wordpress.com>> (31.10.2011).

³ Por. T. Pilch, *Dzieci ulicy*, [w:] *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Zak”, Warszawa 1999, s. 68-69.

⁴ Zob. W. Hugo, *Nędznicy*, przekł. K. Byczewska, Polskie Media Amer.Com, Poznań 2002.

⁵ Zob. J. Korczak, *Dzieci ulicy*, Oficyna Wydawnicza Latona, Warszawa 1992.

⁶ Zob. I. Koszykowski, *Dziecko ulicy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1950.

obszarów kulturowych. W kontekście zjawiska dzieci ulicy należy przypisać definicji omawianego pojęcia podwójne znaczenie. Takie stanowisko prezentuje Anna Kurzeja. W pierwszym sensie dzieci ulicy to włóczędzy, prostytutki, przestępcy wywodzący się ze środowisk patologicznych i biednych, a w drugim sensie te same dzieci ulicy to „starczy maluchy”, których produkuje współczesna cywilizacja, proponując im przedwczesną dorosłość⁷. Definicja ta kreuje dychotomiczny obraz dzieci ulicy wielu miast świata i umieszcza je w pełnej kontrastów przestrzeni. Nagromadzenie czynników patogennych w środowisku rodzinnym powoduje, że są one głodne, brudne, żebrzące, słabe, a także stają się przedwcześnie dorosłe. Jak podkreślają Grażyna Olszewska-Baka i Lesław Pytka,

biorą odpowiedzialność za własny, często wadliwy rozwój, organizują warunki do zaspokojenia podstawowych potrzeb poza domem, który nie spełnia ich oczekiwań⁸.

Cechą dorosłości w „dzieciństwie” tych dzieci jest również w wielu przypadkach przymus ze strony rodziców czy opiekunów zdobywania środków finansowych na utrzymanie rodziny.

Opisany powyżej profil dzieci ulicy współczesnych cywilizacji nie jest pełny i wykazuje cechy jednostronności. Wydaje się konieczne poszerzyć znaczenie definicji o jedną z cech dorosłości, a mianowicie o samodzielność. Kanadyjski andragog Paul-André Giguère wymienia samodzielność jako najważniejszą cechę dorosłości i uważa, że „dzieciństwo i młodość są okresem uczenia się samodzielności”⁹. W kontekście analizowanego pojęcia dzieci ulicy autorstwa A. Kurzei, samodzielność będziemy określać jako umiejętność pogodzenia środowiskowych czynników patogennych z wytworami ponowoczesności. Niezależnie od kontekstów różnych regionów świata egemplifikacją samodzielności może być fakt, że współczesne dzieci ulicy często

⁷ Por. A. Kurzeja, *Dzieci ulicy – profilaktyka zagrożeń*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 11-12.

⁸ G. Olszewska-Baka, L. Pytka, *Dzieci ulicy – metodologiczne aspekty profilaktyki interwencyjnej*, [w:] *Dzieci ulicy: problemy, profilaktyka, resocjalizacja*, red. G. Olszewska-Baka, Wydawnictwo eRBe, Białystok 2000, s. 19.

⁹ P.A. Giguère, *Une foi d'adulte*, Novalis, Ottawa 1991, s. 19.

korzystają z wynalazku technicznego jakim jest Internet. Zdobywają pieniądze na przesiadywanie w kafejkach internetowych. Ten wskaźnik samodzielności dzieci ulicy pozwala na wysunięcie jeszcze innego wniosku. Otóż współczesny rozwój techniki zmienia obraz dzieci gorszych szans i zmniejsza granice pomiędzy nimi a dziećmi ze zdrowych środowisk wychowawczych.

Winfried Seelisch mówi o korelacji zjawiska dzieci ulicy z wytworami współczesnej techniki. Twierdzi, że dzieci ulicy to

pojęcie, które w ostatnich latach wciąż pojawia się jako zwiastun w mediach: miliony dzieci ulicy w tak zwanych krajach rozwiniętych, w tak zwanych krajach postępu, wiele tysięcy w dużych aglomeracjach miejskich Europy Wschodniej i Środkowej lub też w zachodnich krajach przemysłowych¹⁰.

Wśród najbardziej znanych i zekranizowanych historii dzieci ulicy emitowanych przez telewizję warto wymienić: 1) *Slumdog. Milioner z ulicy* Danny'ego Boyle'a – opisuje prawdziwą historię dzieciństwa, przemocy i miłości chłopca ze slumsów w Bombaju, dla którego ulica była szkołą życia i przetrwania; 2) *Miasto Boga – samba na dzień piekła* Fernanda Meirellesa i Kati Lund – opowiada o problemach dzieci dzieciach żyjących na przedmieściach Rio de Janeiro, w slumsach (favelach), tj. o ich doświadczeniach z dorastaniem, przestępczością, gangami, narkotykami czy inicjacją seksualną¹¹; 3) *My, dzieci z dworca Zoo* Ulego Edla – wstrząsająca ekranizacja 14-letniej Christiane dorastającej w blokowiskach Berlina, uzależnionej od heroiny i prostytutującej się. Tak samo organizacje pozarządowe czy kościelne rejestrują swoją pracę z dziećmi ulicy w różnych regionach świata. Na uwagę zasługują dwa filmy zrealizowane przez Salezjański Ośrodek Misyjny: *Nadzieja na słońce* – przybliży sytuację dzieci ulicy w Peru i *Ze slumsów do Bosco Boys* – opisuje pracę z dziećmi ulicy w slumsach w Kenii.

¹⁰ W. Seelisch, *Pojęcie dzieci ulicy – przyczyny zjawiska i koncepcje wyjaśnienia*, [w:] *Dzieci ulicy: problemy, profilaktyka, resocjalizacja*, red. G. Olszewska-Baka, Wydawnictwo eRBe, Białystok 2000, s. 53.

¹¹ Por. L. Miś, „Dzieci ulicy” – na skrzyżowaniu socjologii dzieciństwa i socjologii ulicy, [w:] *Dzieci ulicy. Procesy marginalizacji i automarginalizacji nieletnich*, red. K. Frysztacki, M. Nózka, M. Smagacz-Poziemska, Uniwersytet Jagielloński. Instytut Socjologii, Kraków 2011, s. 34.

Środki społecznego przekazu w emitowanych obrazach skrzywdzonego dzieciństwa ukazują zjawisko dzieci ulicy najczęściej w trzech odśłonach: definicji, codziennego życia na ulicy i formach pomocy udzielanej przez różne podmioty społeczne. Wydaje się, że rola mediów w przekazie autentyczności tego globalnego problemu społecznego jest pozytywna. Zapoznają bowiem opinię publiczną z kwestią społeczną, wobec której nie przechodzi się obojętnie.

1.1.2. Kryterium uszczegółowienia funkcji ulicy w pojęciu dzieci ulicy

Teoretyczne ustalenia dotyczące zjawiska dzieci ulicy związane z wyjaśnieniem pojęć znajdują się także w kryterium uszczegółowienia funkcji ulicy. Nie sposób pominąć w pierwszej kolejności definicji ulicy i jej znaczenia dla mieszkańców miast, co wytyczy ważne szlaki do dalszej analizy terminu dzieci ulicy.

W przestrzeni miejskiej ulica (metaforycznie „droga”) jest obszarem tymczasowego pobytu człowieka w potrójnym sensie: pokonania określonego odcinka w dotarciu do celu (np. praca, szkoła), miejsca spotkania (np. z przyjaciółmi, znajomymi), a dla niektórych wykonywania pracy (np. sprzedawcy na straganach handlowych). W *Le Nouveau Petit Robert* ulica to „symbol miejskiego życia milionów ludzi”¹². Koniecznym dookreśleniem definicji ulicy jest wyznaczenie jej rzeczywistej topografii, czyli konfiguracji powierzchni uwzględniającej kształt, wzajemne położenie obiektów i punktów charakterystycznych. W topografii ulicy ujawnia się jej znaczenie dla mieszkańców miasta. Obok jezdni, chodnika i ruchu ulicznego znajdują się obszary służące celom publicznym, takie jak: urzędnia ogólnego rynku walutowego i wytwórczego, przemysł rozrywkowy, sklepy. Do tego dochodzą przestrzenie przeznaczone na wypoczynek, np. parki, a także półpubliczne, które funkcjonują jako obszary zderzenia między miejscami powszechnie dostępnymi a prywatnymi (np. klatki, ganki,

¹² J. Rey-Debove, A. Rey, *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Maury Imprimeur S. A., Paris 1998, s. 2009.

altanki)¹³. Stąd analiza pojęcia dzieci ulicy w świetle powyższych dookreśleń koncentruje się wokół trzech faktorów: definicji ulicy, znaczenia ulicy dla dziecka i klasyfikacji dzieci.

Powyższa analiza funkcji ulicy pokazuje, że dla wielu dzieci stanowi ona miejsce pracy. Niektóre dzieci zdobywają środki pieniężne dzięki sprzedaży kwiatów przy cmentarzach, myciu szyb samochodów oczekujących na zmianę sygnalizacji świetlnej czy odprowadzaniu wózków z supermarketów. W dwu pozostałych znaczeniach trudno doszukiwać się punktów stycznych. Tomasz Szczepański jest zdania, że przestrzeń poznawczą w definicji dzieci ulicy wyznaczają otoczenie dziecka oraz miejsca jego przebywania. Autor podkreśla, że

„ulica”, to słowo klucz, bowiem tak naprawdę pod pojęciem „ulicy” kryje się całe otoczenie dziecka, przestrzeń, czyli ogół miejsc, w których przebywa lub może przebywać dziecko, i na które może oddziaływać w sposób destruktywny lub konstruktywny. Mogą to być zatem dosłownie ulice, ale i: podwórka, bramy, klatki schodowe, blokowiska, piwnice, strychy, opuszczone budynki, dworce kolejowe, hałdy węgla, torowiska, bunkry, stare fabryki, a nawet kanały ciepłownicze [...]. Mogą to być wielkie skupiska bloków, osiedla gdzie gromadzące się tam dzieci określa się blockersami (dzieci ulicy – dzieci bloków)¹⁴.

Znaczenie ulicy dla dziecka, jako wskaźnik definiujący samo pojęcie, należy również rozpatrywać w sensie topografii, która oprócz rzeczywistych kształtów posiada metaforyczny sens. Konfiguracja przestrzeni miejsc przebywania dzieci ulicy wymienionych przez T. Szczepańskiego uwzględnia zakres rzeczy materialnych, tzn. wszystkich przedmiotów jakie można tam znaleźć. O wiele większe znaczenie dla naszych rozważań ma topografia w ujęciu metaforycznym. Anna Gałdowa przybliży jej zakres poznawczy w następujący sposób:

topografia metaforyczna jest mniej lub bardziej prosta, zawiera mniej lub więcej zakrętów – co będzie za zakrętem jeszcze nie wiadomo, może

¹³ Por. W. Seelisch, *Pojęcie dzieci ulicy – przyczyny zjawiska i koncepcje wyjaśnienia*, art. cyt., s. 53.

¹⁴ T. Szczepański, *Przestrzenie działania pedagoga ulicznego*, „Pedagogika Społeczna” (2005), nr 4, s. 107.

prowadzić w dół lub w górę, jej powierzchnia może być gładka, ale może być i nierówna, utrudniająca poruszanie się¹⁵.

W swoim opisie autorka bezpośrednio odwołuje się do życia, może nawet bardziej do codzienności pełnej znaków zapytania i nieprzewidywalnych zdarzeń. Ta sceneria literackiego zapisu definiuje pojęcie dzieci ulicy. Dla Beaty Parysiewicz to grupa dzieci i młodzieży, dla której ulica jest środowiskiem życia i wychowania¹⁶. Podobne stanowisko reprezentuje cytowany już T. Szczepański, który określa ulicę jako alternatywę dla domu rodzinnego dziecka. Domu, którego pozornie nie ma, jednakże w większości przypadków jest¹⁷. Na ulicy, z dala od naturalnego środowiska wychowawczego, w miejscu tymczasowego lub stałego pobytu, dzieci i młodzież zaspokajają potrzeby materialne, psychiczne, fizyczne i emocjonalne. Z kolei Iman Bibars zajmujący się problematyką dzieci ulicy w Egipcie twierdzi, że

termin dzieci ulicy ma w sobie bardzo negatywne konotacje, szczególnie kiedy ulica jest skorelowana z przestępczością, włóczęgostwem i dewiacją¹⁸.

W świetle powyższych definicji należy skonstatować, że dzieci ulicy posiadają lub wytwarzają w sobie zdolności asymilacyjne do niełatwych warunków życia poza domem i szkołą. Niektóre z nich przejmują ponadto od rówieśników i dorosłych mieszkańców ulicy zachowania antyspołeczne i dopuszczają się czynów zabronionych.

Analiza kryterium uszczegółowienia funkcji ulicy w definiowaniu pojęcia dzieci ulicy domaga się zwrócenia uwagi na bardzo istotną kwestię. W opinii niektórych osób zajmujących się omawianą problematyką, w Polsce i na świecie, istnieje przekonanie, że termin dzieci ulicy nie może być stosowany na określenie wszystkich dzieci, których

¹⁵ A. Gałdowa, *Powszechność i wyjątek. Rozwój osobowości człowieka dorosłego*, Wydawnictwo Platan, Kraków 1992, s. 200.

¹⁶ Por. B. Parysiewicz, *Dziecko ulicy. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Droga jako przestrzeń ludzka*, red. A. Drózdź, G. Witaszek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2002, s. 239.

¹⁷ Por. T. Szczepański, *Przestrzenie działania pedagoga ulicznego*, art. cyt., s. 107.

¹⁸ I. Bibars, *Street Children in Egypt: From the Home to the Street to Inappropriate Corrective Institutions*, <<http://www.eau.sagepub.com>> (22.10.2011).

życie ma jakikolwiek związek ze środowiskiem ulicy. Stąd nie jest upoważnione używanie jednorodnego terminu, który zawiera różnorodność określeń. W rozwiązaniu kwestii spornej w licznych dyskusjach międzynarodowych autorzy proponują dwa znaczenia pojęcia najczęściej stosowane w zależności od funkcji ulicy: dzieci ulicy i dzieci na ulicy.

Termin dzieci ulicy, niezależnie od kontekstów różnych regionów świata, oznacza dzieci, które na skutek zerwania więzi z rodziną mieszkają i pracują na ulicy. Zatem czynnikami determinującymi określenie dzieci ulicy jest brak kontaktu z rodziną i życie na ulicy często bez możliwości powrotu do domu. Tak ogólnie sformułowane pojęcie nie ogranicza tendencji do szukania szczególnego wyróżnika, który jest istotnym elementem w treści całej definicji. Dokonamy prób naszej analizy w tym właśnie kierunku.

Barbara Głowacka przytacza definicję dzieci ulicy z *Raportu Fundacji Króla Boudaina*, która została utworzona na potrzeby międzynarodowego programu realizowanego w latach 1998-2000 (także w Polsce). Według niej są to dzieci i młodzież, którzy mieszkają i pracują na ulicy, w otoczeniu opuszczonych budynków czy na terenach przemysłowych. W krajach rozwijających się, przeżywających okres przemian ustrojowych, większość z tych dzieci pochodzi z rodzin skrajnie ubogich¹⁹. Autorka zwraca uwagę na jeden z wielu obrazów pokazujących zewnętrzne otoczenie dziecka ulicy. Odnosi się ono do największych skupisk dzieci w dzielnicach określanych współcześnie gettami biedy i do podwórek w sąsiedztwie brudnych fabryk.

Według Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) dziećmi ulicy są te dzieci, które „żyją na ulicy, całkowicie zdane na siebie. Porzuciły swoje domy i zostały odnalezione bez żadnej innej alternatywy”²⁰. Charakterystyczny w tej definicji jest fakt, że niektóre dzieci same zostawiają domy, rodziny i szukają dla siebie miejsca, w ich przekonaniu bardziej bezpiecznego. Kontakt z ulicą ani nie przynosi dzieciom rozwiązań ich trudnych

¹⁹ Por. B. Głowacka, *Dzieci ulicy*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, red. J.M. Śnieciński, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 879.

²⁰ UNESCO, *Enfants de la rue, drogues, VIH/SIDA: les réponses de l'éducation préventive*, s. 11 <<http://www.unesdoc.unesco.org>> (31.10.2011).

sytuacji, ani nie umożliwia alternatywnych sposobów na szczęśliwe dzieciństwo.

Również cytowana wcześniej organizacja *Citoyen des Rues* definiuje dzieci ulicy jako te, które żyją na ulicy dniem i nocą, znajdują się w sytuacji całkowitego rozpadu relacji z rodziną i muszą same walczyć o przetrwanie²¹. W zakres tej definicji wchodzi trzy faktory: czas przebywania na ulicy, całkowicie zerwane więzy z rodziną i determinacja walki o przetrwanie poza domem. Warto podkreślić, że istnieją pewne spory definicyjne odnoszące się do czynnika utraty relacji dzieci z domem. Niektórzy autorzy, jak ci powyżej, podkreślają trwałość zaniku relacji współzależności z rodziną. Jednak nie do końca z tym twierdzeniem zgadza się Tomasz Kołodziejczyk. Powołując się na definicję z terminologii międzynarodowej (*street living children*), uważa, że są to dzieci, które mieszkają i pracują na ulicy i prawie nie utrzymują kontaktu z rodziną²². Takie rozumienie analizowanego pojęcia wskazuje, że mimo wszystko istnieje szczątkowe odniesienie dzieci do rodziny. Tym samym nie można mówić o całkowitym wyparciu się przez nich swoich najbliższych. Oba podejście należy uznać za właściwe, ponieważ dopiero analiza relacji każdego dziecka ulicy z domem rodzinnym mogłaby zweryfikować jedno z powyższych rozstrzygnięć.

W pojęciu dzieci na ulicy akcent położony jest na istnienie relacji z rodziną, ale z powodu licznych zaburzeń w niej występujących jest ona nietrwała. Dlatego dzieci i młodzież większość czasu przebywają poza domem. Zdaniem Jadwigi Raczkowskiej „dziecko na ulicy znaczną część swego życia spędza na ulicy, żyje jej rytmem, funkcjonuje w kulturze ryzyka, zagrożenia i wykluczenia”²³. Autorka zwraca uwagę nie tyle na związek dziecka z rodziną, ale na niebezpieczeństwa czyhające na ulicy. Asymilacja stylu życia mieszkańców środowiska ulicznego generuje wiele nieoczekiwanych zagrożeń.

²¹ Por. *Citoyen des Rues*, *Aide aux enfants des rues*, <<http://citoyendesrues.wordpress.com>> (31.10.2011).

²² Por. T. Kołodziejczyk, *Program Street Children – Children on the Streets w Polsce*, [w:] *Dzieci ulicy. Problemy, profilaktyka, resocjalizacja*, red. G. Olszewska-Baka, Wydawnictwo eRBe, Białystok 2000, s. 40.

²³ J. Raczkowska, *Dzieci ulicy na marginesie cywilizacji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” (2003), nr 5, s. 59.

W terminologii międzynarodowej przytaczanej przez T. Kołodziejczyka dzieci na ulicy (*street working children*) to dzieci, które pracują na ulicy, ale utrzymują kontakt z rodziną i zazwyczaj wracają tam na noc²⁴. Definicja ta zawiera wyraźne, jednoznaczne wzmianki o tym, że niektóre dzieci pozostają na ulicy w nocy. W realiach polskich jest to niewielki odsetek. Jeszcze na inny aspekt zwraca uwagę Martyna Bec, która definiuje afrykańskie dzieci na ulicy jako te, które „mają rodzinę, ale przychodzą na ulicę, czasem nawet z rodzicami, żeby żebrnąć w ciągu dnia, a potem wracają do domu na noc”²⁵. W tym ujęciu pojęcie rozszerza się o czynnik żebractwa uwarunkowany złym stanem materialnym rodzin.

Rozróżnienie pojęć dzieci ulicy i dzieci na ulicy nie wytycza jeszcze kierunków w typologii dzieci, którą przedstawimy w dalszej części książki. Te dwa pojęcia podkreślają jedynie różnice w ciężarze jakościowym doświadczeń dzieci porzuconych, opuszczonych czy wyrzuconych na ulicę przez członków własnych rodzin (dzieci ulicy) i dzieci przebywających na ulicy, które mają dom i wracają do niego na noc (dzieci na ulicy). W Polsce nie znajdziemy typowych dzieci żyjących dzień i noc na ulicy, ale już w krajach Ameryki Południowej, Afryki czy Azji takie zjawisko ma miejsce. Przyjęty podział jest ważny ze względu na zakres naszych badań, które obejmują różne regiony świata. W naszej pracy przyjmujemy definicję dzieci ulicy, mając na uwadze zarówno te osoby, które pozostają w relacji z rodziną i przebywają poza domem określoną ilość czasu, jak i te, które dniem i nocą żyją na ulicy.

1.1.3. Kategoria dzieci ulicy a wiek dziecka

Ważnym kryterium wyznaczającym zakres pojęcia dzieci ulicy jest również określenie wieku dziecka. W Konwencji o Prawach Dziecka, zwanej Światową Konstytucją Dzieci, czytamy:

²⁴ Por. T. Kołodziejczyk, *Program Street Children*, art. cyt., s. 40.

²⁵ M. Bec, „*Amaskini*” – *małe twarze. Bezdomne dzieci Afryki*, <<http://www.bochenia.pl>> (22.10.2011).

dziecko oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletniość²⁶.

Ten dokument przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku stał się punktem wyjścia dla prac Rady Europy nad definicją dzieci ulicy. Przyjmuje ona, że „dzieci ulicy to dzieci poniżej 18 roku życia, które przez krótszy lub dłuższy czas żyją w środowisku ulicy”²⁷. W kontekście szerokiego zasięgu badań obejmujących Polskę i wiele krajów na świecie uściślenie przedziału wiekowego dla wszystkich dzieci ulicy jest również niemożliwe. Choć wiek nie stanowi istoty naszych dociekań naukowych na poziomie ustaleń definicyjnych, to określenie go dla ogólnej orientacji z jaką grupą dzieci i młodzieży pracują streetworkerzy jest ważnym zabiegiem.

Pojęcie dzieci ulicy uwzględniające kryterium wiekowe odnosi się zarówno do małych, kilkuletnich dzieci, jak również do młodych ludzi. Nietrudno zauważyć, że chodzi o osoby wymagające szczególnej opieki, troski i ochrony ze strony rodziców, nauczycieli, a także instytucji. Okres dzieciństwa i młodości powinien charakteryzować się szeroko rozumianym procesem socjalizacji przy współdziałaniu odpowiedzialnych dorosłych. Tak pozytywnych czynników rozwojowych trudno szukać w środowisku wychowawczym dzieci ulicy.

1.1.4. Dysfunkcjonalność rodziny i szkoły jako kryterium definicyjne zakresu pojęcia dzieci ulicy

W świetle współczesnej wiedzy trudno jest zaprzeczyć prawdziwości twierdzenia o dysfunkcjonalności instytucji rodziny i szkoły jako kryterium definicyjne zakresu pojęcia dzieci ulicy. Najbardziej charakterystyczne w tym obszarze analizy są nieprawidłowości podstawowych

²⁶ Rzecznik Praw Dziecka, *Konwencja o prawach dziecka*, Warszawa 2011, art. 1, s. 5.

²⁷ Council of Europe, *Study Group on Street Children*, Project Street Children 1994, s. 14.

środowisk wychowawczych, których negatywnym skutkiem jest pojawienie się lub rozszerzenie omawianego problemu społecznego.

Przy definiowaniu terminu dzieci ulicy w korelacji z dysfunkcjonalnością domu rodzinnego konieczne więc staje się wyodrębnienie kryteriów, które ją określają. Na podstawie literatury przedmiotu Wiesław Kołak – przedstawiciel Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego – twierdzi, że dzieckiem ulicy jest się tym bardziej, im więcej funkcji przypisanych rodzinie przejmuje ulica, a dom rodzinny nie gwarantuje zaspokojenia podstawowych potrzeb²⁸. Autor podkreśla ścisłą zależność między wypełnianiem przez rodziców przypisanych im funkcji a zaspokajaniem potrzeb dzieci. Liczne zakłócenia i zaburzenia występujące na tym poziomie w rodzinach stają się silnym bodźcem do przejścia troski o rozwój dzieci ulicy i zaspokajania ich potrzeb przez rówieśników oraz przygodnie spotkanych dorosłych czy mieszkańców ulicy.

Inni badacze proponowali definicje koncentrujące się na dysfunkcjonalności opieki rodzicielskiej w środowisku domowym. W *Słowniku współczesnego języka polskiego* czytamy: „dziecko ulicy – dziecko pozbawione właściwej opieki rodzicielskiej, pozostawione samo sobie, wychowywane przez ulicę”²⁹. Brak prawidłowej troski o dzieci ze strony najbliższych, zwłaszcza rodziców, charakteryzuje wychowanie w atmosferze chłodu emocjonalnego. Dlatego A. Fidelus twierdzi, że dzieci ulicy to takie, które pozornie pozostają pod opieką rodziców, a wolność ulicy wybierają jako sposób, styl życia, a także ostateczność³⁰. Ten sposób definiowania jest adekwatny do sytuacji rodzinnej, w której podstawowe prawo dzieci do opieki ze strony rodziców jest nierealizowane i pogwałcane.

Jeszcze inni teoretycy argumentowali, że kluczową cechą dysfunkcjonalności w określeniu dzieci ulicy jest brak bezpieczeństwa w domu rodzinnym. Anna Staszewska uważa, że mają one zazwyczaj

²⁸ Por. W. Kołak, *Prawa Dzieci Ulicy w działalności KKWR*, „Opieka-Wychowanie-Terapia” 49 (2002), nr 1, s. 4.

²⁹ B. Dunaj, *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1, Wydawnictwo SMS, Kraków 2000, s. 356; M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 498.

³⁰ Por. A. Fidelus, *Zjawisko „dzieci ulicy” jako współczesny problem społeczny*, „Studia nad Rodziną” 9 (2005), nr 2, s. 129.

dom i rodzinę, ale nie czują się tam bezpieczne i nie mogą liczyć na żadne wsparcie emocjonalne gwarantujące prawidłowy rozwój. Rodzice zwyczajnie nie mają dla nich czasu. Ulica staje się dla nich domem, szkołą życia, miejscem pracy, wychowuje ich i narzuca swój system wartości³¹. Ale nie tylko w rodzinach, w których przeważają czynniki patogenne, utrata poczucia bezpieczeństwa gwarantowanego przez rodziców konstytuuje definicję dzieci ulicy. Niemalże znaczenie odgrywa ona w rodzinach tzw. normy. G. Olszewska-Baka i L. Pytka przekonują, że

dzieci ulicy to są także dzieci rodziców superambitnych, zapracowanych i zatroskanych zyskami, z silną motywacją do szybkiego bogacenia, przy tym jednocześnie zapominających o istnieniu i potrzebach własnej progeneratury, nieumiejących radzić sobie z podstawowymi problemami wychowawczymi, uciekających od tych problemów³².

Choć autorzy nie wymieniają w definicji wskaźnika bezpieczeństwa, to rzeczywistość codziennego życia opisywana przez dzieci ulicy potwierdza wiele braków poczucia pewności istnienia i zainteresowania rodziców. Dobra materialne nie zabezpieczają więzi rodzinnych, a ich nadmiar i częsta nieobecność opiekunów w domu jeszcze bardziej poszerzają inne obszary dysfunkcjonalności rodziny.

Wymienione predykatory środowiska rodzinnego, wchodzące w zakres definicji analizowanego pojęcia, prowadzą do sformułowania ogólnego twierdzenia: dzieci ulicy to osoby skrzywdzone nie przez życie, ale przez najbliższe osoby. Często przez rodziców, bliskich, których podstawowym obowiązkiem jest kochać swoje dzieci, dbać o ich rozwój, obdarzać zaufaniem, bezpieczeństwem i troską. Niezależnie od kraju pochodzenia, dzieci ulicy w większym czy w mniejszym stopniu przeżywają podobne doświadczenia w swoich rodzinach. Dlatego analizowane elementy definicyjne mają wartość uniwersalną.

Termin dzieci ulicy należy definiować również w obszarze dysfunkcjonalności instytucji szkoły. Ze względu na badania prowadzone

³¹ Por. A. Staszewska, *Ulica nie jest dla dzieci*, „Niebieska Linia” 24 (2003), nr 1, s. 25.

³² G. Olszewska-Baka, L. Pytka, *Dzieci ulicy – metodologiczne aspekty profilaktyki interwencyjnej*, art. cyt., s. 18.

w różnych regionach świata, należy podkreślić, że dostępność do skolaryzacji dzieci i młodzieży jest zróżnicowana. Nie stanowi to jednak przekonującego argumentu dyskwalifikującego teoretyczne ujęcia analizowanego pojęcia.

Od dawna wiadomo, że szkoła uznawana jest za drugie po rodzinie środowisko wychowawcze dzieci i młodzieży. Jednak w literaturze przedmiotu nie znajdziemy definicji dzieci ulicy, w której w sposób jednoznaczny akcentowane są nieprawidłowości tej instytucji oświatowej. Wychodząc jednak z założenia, że czynniki dysfunkcyjne szkoły są ważnym kryterium naszych analiz, odniesiemy się do dwóch określeń. W dokumencie Rady Europy czytamy, że dzieci ulicy z przedstawicielami szkół mają słaby kontakt albo w ogóle go nie mają³³. Autorzy wskazują na czynnik absencji w szkole, która wyraża się mniejszą lub większą częstotliwością. Podobne podejście reprezentuje stanowisko G. Olszewskiej-Baki i L. Pytki³⁴. Wśród dziesięciu cech definiujących termin dzieci ulicy wymieniają oni również wskaźnik nierealizowania obowiązku szkolnego, który determinuje określenie tej grupy dzieci i młodzieży.

Dla potrzeb naszych rozważań przyjmiemy własną definicję pojęcia dzieci ulicy. Dzieci ulicy to dzieci poniżej 18. roku życia, przebywające w środowisku ulicy, która przejęła funkcję opiekuńczą, materialno-ekonomiczną, wychowawczą i socjalizacyjną rodziny. Towarzyszący temu proces marginalizacji we wszystkich sferach życia sprawia, że dzieciństwo i młodość tych dziewcząt i chłopców są zagrożone.

³³ Por. Council of Europe, *Study Group on Street Children*, dz. cyt., s. 14.

³⁴ Cechy tworzące definicję dziecka ulicy to również: 1) opuszczenie bądź odrzucenie emocjonalne, psychiczne i społeczne przez swoich rodziców; 2) pozbawienie opieki i możliwości zaspokojenia potrzeb rozwojowych w środowisku rodzinnym; 3) zaniedbanie wychowawcze i socjalizacyjne; 4) dysfunkcjonalność rodzin pozabawiająca wzorców realizacji własnych dóbr określonych w Konwencji Praw Dziecka; 5) identyfikacja z podkulturą destruktywną grupy rówieśniczej; 6) manifestacja zachowań antyspołecznych i konflikt z rolami społecznymi (dziecka, ucznia); 7) podatność na przemoc i wykorzystywanie destruktywne; 8) przebywanie w miejscach niekontrolowanych przez dorosłych (parki, ulice, piwnice) oraz 9) destruktywny sposób funkcjonowania: żebractwo, kradzieże, wymuszenia, wałęsanie, a także uzależnienie, agresja grupowa, napady. Por. G. Olszewska-Baka, L. Pytki, *Dzieci ulicy – metodologiczne aspekty profilaktyki interwencyjnej*, art. cyt., s. 19-20.

1.2. Typologia dzieci ulicy

Jeśli pojęcie „luźni ludzie”, stosowane w Polsce na określenie bezdomnych, miałoby dzisiaj jakieś odniesienie, to zapewne do dzieci ulicy. To właśnie takie „luźne dzieci”, które nie są przywiązane ani do rodziny, ani do szkoły, ani do żadnej instytucji odpowiedzialnej za ich opiekę i wychowanie.

Mimo iż zjawisko dzieci ulicy jest dość nowe, istnieje duży zasób literatury pozwalający poznać próby jego kategoryzacji. Ale jak zaznaczają Krzysztof Frysztaeki, Marcjanna Nózka i Marta Smagacz-Poziemka, zdefiniowanie tej szczególnej kategorii dzieci, z powodu niejednorodnego i złożonego charakteru fenomenu, nie jest zadaniem łatwym³⁵. Cała istniejąca literatura, polska i zagraniczna, podpisuje się pod stwierdzeniem, że każda typologia dzieci ulicy zawsze będzie jedynie próbą uchwycenia pierwotnego sensu zjawiska, aniżeli wyczerpującą listą, na której można uwzględnić wszystkie kategorie dzieci i młodzieży żyjących poza środowiskiem rodziny. Podobne stanowisko zajmuje Irena Pospiszyl, mówiąc w taki sposób o typologii dzieci ulicy:

Jedne opierają się na kryterium dziecięcej motywacji przebywania na ulicy, inne na kryterium wiekowym, a jeszcze w innym bierze się pod uwagę dominującą formę spędzania wolnego czasu³⁶.

Ogólnie rzecz biorąc, można wymienić wiele kategorii dzieci ulicy. Komparatystyczny charakter naszej pracy determinuje klasyfikację, w której uwzględnia się polskie i zagraniczne typologie. Nie oznacza to jednak niemożliwości przenikania się ich nawzajem w obu grupach badawczych.

³⁵ Por. K. Frysztaeki, M. Nózka, M. Smagacz-Poziemka, *Dzieci ulicy*, dz. cyt., s. 56.

³⁶ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 306.

1.2.1. Typologia dzieci ulicy w Polsce

W pierwszej kolejności przedstawimy kategorie polskich dzieci ulicy. Zaczniemy od propozycji W. Kołaka³⁷. Autor wymienia następujące typologie: 1) dzieci uciekające z domów rodzinnych (najczęściej są to ucieczki okresowe po kolejnej awanturze w domu); 2) dzieci i młodzież uciekająca z placówek opieki całkowitej oraz dzieci i młodzież skierowana do tych placówek, ale pozostająca bez opieki z powodu braku w nich miejsc; 3) dzieci pracujące na ulicy, aby pomóc rodzinie czy utrzymać młodsze rodzeństwo; 4) młodzi ludzie obojga płci prostytuujący się; 6) grupy przestępcze nieletnich popełniających czyny karalne; 7) blockersi, młodzi ludzie mieszkający w betonowych blokowiskach, niezamożni, bez szans na sukces i bez zapału, aby go osiągnąć. Szukając możliwości zaistnienia umieszczają na stronach internetowych informacje o tym, kto jest najlepszy w picciu piwa na czas, kto najwięcej razy przebywał w izbie wytrzeźwień itp. Taka jest dla blockersów droga do „stania się kims”³⁸; 8) dzieci niczyje pochodzą z rodzin będących w sytuacji kryzysowej (zaniedbywane, krzywdzone, bite, zostawione same sobie, wykorzystywane seksualnie).

Inna typologia, która pokazuje, że dzieci ulicy nie można zakwalifikować do grupy homogenicznej jest autorstwa I. Pospiszyl³⁸. Są to:

- 1) Uciekinierzy – pochodzą ze środowisk o niskim statusie ekonomicznym, w których rodzice nie zajmują się nimi. Dzieci przeżywają niepowodzenia szkolne, bo są zaniedbane i mają braki edukacyjne. Od początku żyją na marginesie środowisk, w których się wychowują, dlatego nie są z nimi zintegrowane, a w sytuacji konfliktu uciekają z domu i nie chodzą do szkoły. Do tej grupy należą także dzieci zagrożone przemocą lub nadużyciami seksualnymi.
- 2) Poszukiwacze przygód – pochodzą ze środowisk zaniedbanych. Z rodzicami mają zwykle dobry kontakt, ale nie mogą liczyć na ich wsparcie. Mają bogatą wyobraźnię i chętnie konfabulują na temat barwnego świata. Opuszczenie domu jest zaplanowane i dokonuje się pod wpływem filmu, lektury, programu

³⁷ Por. W. Kołak, *Prawa Dzieci Ulicy w działalności KKWR*, art. cyt., s. 4-5.

³⁸ Por. I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, dz. cyt., s. 306-307.

telewizyjnego czy za namową kolegi. Rodzice nie zawsze orientują się, że dziecko opuściło dom, bo są przyzwyczajeni, że żyje własnym życiem. Zwykle po kilku dniach wraca do domu lub szuka schronienia u krewnych czy znajomych.

- 3) Włóczędzy, ulicznicy, uliczni królewicze, gawrosze – najbardziej typowe dzieci ulicy przystosowane do życia poza domem. Potrafią zarobić pieniądze, zorganizować posiłek, wywalczyć ciepłe miejsce na noc. Są odporne na niewygody i złe traktowanie, cyniczne i hałaśliwe. Miejsca, w których przebywają, traktują jako swoją przestrzeń życiową i znakomicie się w niej poruszają. Działają w kilkusobowych bandach. Mieszkają na dworcach, w pustostanach, w kanałach ciepłowniczych, altankach, letnich domkach i w pustych wagonach. Stanowią najbardziej zdemoralizowaną grupę dzieci. Często używają środków odurzających i alkoholu.
- 4) Galerianki – dziewczęta, które całe dni spędzają w centrach handlowych, zwykle niedaleko miejsc zamieszkania. Tworzą dwu-, trzyosobowe grupy, trudnią się prostytutką w zamian za zakupy, posiłki, nocleg lub pieniądze.
- 5) Blokery, dzieci podwórkowe³⁹ – to starsza grupa wiekowa przebywająca na podwórkach, w blokowych niszach lub przejściach. Wcześniej kończą edukację, a pozostając bez zajęcia i środków do życia, całe dni spędzają w pobliżu miejsca zamieszkania. Są uciążliwi dla mieszkańców i niszczą otoczenie. Piszą po murach, malują graffiti, zostawiają śmieci (nie-dopałki, butelki), niszczą zieleń. Dla urozmaicenia czasu snują opowieści o łatwym życiu i powodzeniu finansowym jakie spotkało kogoś z ich znajomych. Posiadają tak niskie poczucie własnej wartości, że wydaje im się, że jedynie siłą można zainteresować sobą innych.

Różnorodność dzieci ulicy, która nie pozwala na podanie uniwersalnej typologii znajduje się także w podziale G. Olszewskiej-Baka i L. Pytki⁴⁰:

³⁹ Na temat blokery zob. artykuł autorstwa K. Monkiewicz, *Blokery*, „Przegląd” 100 (2001), nr 46, s. 20-24.

⁴⁰ G. Olszewska-Baka, L. Pytki, *Wychowanie i pomoc w środowisku otwartym*, „Opieka-Wychowanie-Terapia” 37 (1999), nr 1, s. 29.

- 1) Dzieci pochodzące z rodzin dysfunkcyjnych, niemające szans na realizację własnych dóbr określonych w Konwencji o Prawach Dziecka.
- 2) Dzieci wychowujące się w niebezpiecznych domach, wśród pijactwa, awantur, często głodne, poturbowane, molestowane seksualnie, wykorzystywane. Ulica i podwórko stwarzają dlań większe poczucie bezpieczeństwa i autonomii niż własny, skażony demoralizacją dom rodzinny.
- 3) Dzieci, które ze względu na szczególny temperament i cechy osobowości chcą być niezależne, pozostawać poza kontrolą, lubią podróżować, przebywać poza domem, przejawiają tzw. „popęd włóczęgostwa”, są spragnione przygód, akceptacji, ryzyka. Często są to dzieci nadpobudliwe psychoruchowo, ewentualnie ospałe, bierne, które właśnie na podwórku, ulicy, ożywiają się, bo mogą odnaleźć środowisko zaspokajające ich potrzebę zwiększenia stymulacji.
- 4) Dzieci pochodzące z rodzin tzw. normy⁴¹, o dobrym lub wysokim statusie materialnym, w których rodzice nie umieją wytworzyć więzi emocjonalnych i sprostać problemom wychowawczym, materializując potrzeby psychiczne, ograniczając do minimum relacje interpersonalne i wychowawcze, zajmując się sukcesem zawodowym i materialnym. Niezaspokojone potrzeby dzieci realizują w grupie rówieśniczej, najczęściej destruktywnej.

Złożoność i problematyczność zjawiska dzieci ulicy, a w nim brak jednoznacznych kategorii tej grupy, pokazuje również Jarosław Pleta. Według jego klasyfikacji są to dzieci i młodzież, którzy wybierają wolność ulicy jako sposób na życie i styl życia. Ponadto mają one zaburzone poczucie tożsamości i rozwój psychospołeczny. Są to także dzieci

⁴¹ Definicję dzieci z rodzin, które charakteryzuje zadowolający lub wysoki status materialny, a rodzice nie umieją lub nie chcą wytworzyć więzi emocjonalnych i sprostać problemom wychowawczym lub nie mają pomysłu na wychowanie dzieci, przedstawia również Marzena Kostka. Według niej: „dzieci ulicy to także dzieci, które jeżdżą na łyżworolkach, mają walkmany, rowery górskie, ale brak jest im więzi z rodzicami. Poza domem więc, najczęściej na ulicy, wśród rówieśników, będących w podobnej sytuacji, poszukują kompensacji”. Zob. M. Kostka, „Młodzieży zagrożonej trzeba szukać...”, „Opieka-Wychowanie-Terapia” 34 (1998), nr 2, s. XXII.

uzależnione od używek i mające problemy z funkcjonowaniem społecznym, młodociane prostytutki, członkowie subkultur młodzieżowych czy wreszcie dzieci zarobkujące na ulicy⁴².

Warto przytoczyć jeszcze jedną klasyfikację dzieci ulicy w Polsce, autorstwa cytowanego już z T. Kołodziejczyka, która stanowi dopełnienie do wszystkich wyżej zaprezentowanych. Wymienia on: 1) Dzieci Cyganów rumuńskich mieszkających w Polsce – jedyna kategoria mieszcząca się w wąskiej definicji dzieci ulicy żyjących i mieszkających na ulicy; 2) Młodzi ludzie obojga płci prostytuujący się; 3) Dzieci uciekające z domów rodzinnych; 4) Dzieci niespełniające obowiązku szkolnego, najczęściej pochodzące z rodzin patologicznych, spędzające cały dzień na ulicy, ale nocujące w domu; 5) Uciekinierzy z placówek opieki oraz dzieci i młodzież skierowana do placówek, ale pozostająca bez opieki z powodu braku miejsca; 6) Dzieci pracujące na ulicach oraz 7) Dzieci i młodzież spędzający większość swojego czasu na ulicy, dla których ulica staje się domem, szkołą, miejscem pracy⁴³.

Wymienione kategorie dzieci ulicy w Polsce nie wyczerpują wszystkich przypadków typologii, jakie w mniej lub bardziej intuicyjny sposób przekazują badacze zajmujący się tym problemem społecznym. Nie wolno zapomnieć jednak o najistotniejszym fakcie, a mianowicie, że jeszcze inne kategorie dzieci ulicy uznawane jako dopełnienie tych opisanych w literaturze przedmiotu przynosi praktyka street-workerska pedagogów bezpośrednio pracujących z tą grupą ryzyka pod auspicjami instytucji publicznych, a przede wszystkim organizacji pozarządowych.

⁴² Por. J. Pleta, *Zagrożenia rozwoju dzieci i młodzieży*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze (1998), nr 4, s. 15-16.

⁴³ Por. T. Kołodziejczyk, *Program Street Children*, art. cyt., s. 42-44.